

РОЗДІЛ 15

МЕДИЧНА ЛІТЕРАТУРА У БІБЛІОТЕКАХ КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ ЛЬВОВА XVIII СТОЛІТТЯ

У добу Середньовіччя та раннього модерного часу на західно-українських землях осередками інтелектуального життя були монастирі. Зокрема, йдеться про чернечі осередки Католицької Церкви, адміністративно-територіальні структури якої формуються у регіоні у XIV ст. На приєднаних до Корони Польської землях Галицько-Волинської держави у 1375 р. було утворено дві структури: Галицьку (з 1412 р. – Львівську) архієпископію та Перемишльську дієцезію. Свої територіальні межі вони зберігали до кінця XVIII ст., коли були змінені під час політичних подій у регіоні. Відповідно до адміністративного поділу, Львівська архієпископія охоплювала п'ять повітів Руського воєводства: Львівський та Жидачівський із Львівської землі, Галицький, Тереховлянський та Коломийський із Галицької землі; Перемишльська дієцезія – Перемишльську та Сяноцьку землі Руського воєводства. Водночас Львів був центром митрополії, що охоплювала, окрім Львівської архієпископії, ще території Перемишльської, Холмської, Володимирівської, Київської та Молдавської дієцезій¹.

Враховуючи статус Львова як столиці Руського воєводства та центру Латинської Церкви, не дивно, що у ньому була добре розвинута монастирська мережа. Перші монастирі тут виникають у другій половині XIV ст. – францисканців та домініканців. Їхні осередки будують у середмісті, у межах міських мурів. У 1460 р. засновано монастир францисканців-обсервантів, більш відомих на теренах Корони Польської як бернардинців. Протягом XVII–XVIII ст. у Львові також засновані монастирі реформатів і капучинів, кармелітів і кармелітів босих, августинців і тринітарії, паулінів і боніфратрів, єзуїтів і піарів, театинців і місіонарів². Щодо жіночих монастирів, то у Львові були спільноти

¹ Кметь В. Архієпископство римо-католицьке (архієпископія). *Енциклопедія Львова*. Львів, 2007. Т. 1. С. 124.

² Krętosz J. Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. Lublin, 1986. S. 301–324.

бенедиктинок, сакраменток, бригідок, духачок, домініканок, кармеліток та кармеліток босих³.

Інтелектуальним підґрунтям для чернечого життя були книжки та бібліотеки. Формування монастирських бібліотек Львова розпочинається разом із виникненням перших монастирів у XIV ст. Розвиток бібліотек тривав до кінця XVIII ст., коли монастирі та їхні бібліотеки було повністю закрито або реформовано унаслідок геополітичних змін у регіоні – першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. та входження Львова до складу держави Габсбургів, із подальшою реалізацією релігійних реформ імператора Йосифа II. У межах нової адміністративної одиниці – Королівства Галичини та Лодомерії – найбільше монастирів було закрито на території Львова, де функціонувало 23 чоловічі та 9 жіночих монастирів⁴. Після секуляризації 1772–1815 рр. у місті залишилось 4 чоловічі та 3 жіночі обителі. У Львові закрито жіночі монастирі домініканок, бригідок, бернардинок, кармеліток босих та черевичкових, а також духачок⁵, чоловічі обителі домініканців-обсервантів, єзуїтів, реформатів, капucinів, кармелітів босих, августинців, тринітаріїв, паулінів, місіонарів, театинців та боніфратрів⁶.

Ченці, окрім внутрішнього монастирського життя, також провадили діяльність у різноманітних сферах. Це відображено й у монастирських бібліотеках, зокрема у тематичному поділі книжок.

Однією зі сфер діяльності ченців, орієнтованою як на внутрішнє життя монастиря, так і на довколишнє суспільство, є організація роботи аптек та шпиталів. На теренах Корони Польської одна з перших згадок про ченця й доктора медицини походить із Кракова XIII ст. – це чернець-домініканець, що згадується у 1278 р., він же був одночасно і аптекарем⁷. Щодо Львова, то тут, як і в інших містах України, медицина розвивалася у монастирях⁸.

³ Krętosz J. Organizacja archidiecezji Lwowskiej... S. 324–331.

⁴ Krętosz J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu, 1772–1815. Katowice: Księgarnia Św. Jacka, 1996. S. 292–294.

⁵ Ibid. S. 295.

⁶ Ibid. S. 292–293.

⁷ Swieżawski E., Wenda K. Materyjały do dziejów farmacyi w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej. Warszawa: Druk M. Ziemiakowicza i W. Noakowskiego, 1882. S. 4.

⁸ Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Світ, 2006. Т. 1. С. 165.

У Львові діяв орден, профільною діяльністю якого була опіка над хворими. Йдеться про ченців ордену боніфратрів, що заснований у XVI ст. св. Іваном Божим. Монастир та шпиталь боніфратрів засновано у місті в 1659 р. при храмі Святого Лаврентія у Галицькому передмісті. Його фундатор – тоді коронний хорунжий, а в майбутньому король Речі Посполитої Ян Собеський. У фундаційному документі записано, що шпиталь розраховано на 8 хворих, а у монастирі має перебувати 4 ченці та 1 священник⁹. Ченці опікувалися вояками, за що їх цінував Сейм та король. На кінець XVIII ст. у монастирі було 7 ченців, 1 священник, які опікувались 8–16 хворими. У 1783 р. монастир і шпиталь було закрито, а в його приміщеннях діяв військовий шпиталь¹⁰.

Щодо бернардинців, то відомо, що при монастирі діяла аптека та інфірмерія. Насамперед вони були зорієнтовані на задоволення потреб монастиря. Ними опікувалася спеціальна особа з-поміж монастирської братії – інфірмарій або хірург. Медичні знання вони здобували під час контакту з хворими. Також такі знання могли надати професійні лікарі чи аптекарі, які деколи ставали ченцями¹¹. Окрім інфірмерій, при монастирях діяли аптеки. Як ліки у них використовували трави, з яких готували порошки, мазі, наливки, мікстури, відвари¹².

Аптека при львівському монастирі створена бл. 1640 р. та разом із аптекою у монастирі в Сокалі належала до відомих лікарських осередків північно-східних теренів Речі Посполитої. Аптека була поєднана з інфірмерією та слугувала для потреб бернардинців з усього регіону, що прибували до Львова на лікування. Окрім ченців, аптекою користувались також львів'яни, через що між міськими аптекарями та бернардинцями у 1642 р. відбувся судовий процес, який завершився тим, що гвардіан монастиря зобов'язався припинити продаж ліків міщанам. Трави для ліків вирощували в монастирському саду. Невідомо доки функціонувала аптека при монастирі, однак є дані, що у кінці XVII ст. та на

⁹ Pietrzkiewicz I. *Miser res sacra. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Avalon, 2009. S. 69.

¹⁰ Дух О. Боніфратри. *Енциклопедія Львова*. Львів, 2007. Т. 1. С. 265–266.

¹¹ Wyczawski H. E. *Z dziejów aptekarstwa bernardyńskiego. Prawo Kano-niczne*. 1961. Т. 4. Nr 1–4. S. 298.

¹² *Ibid.* S. 303.

початку XVIII ст. бернардинці закуповували ліки в інших міських аптеках¹³.

Відома аптека діяла і при єзуїтському колегіумі. Заснована бл. 1610 р., вона була зорієнтована на потреби ченців. Як і у випадку з бернардинцями, єзуїтська аптека конкурувала з львівськими аптекарями, про що останні скаржились у 1644 р. візитатору Фабрицію Банфі¹⁴. При колегіумі також діяла інфірмерія – частина орденського дому, в якому перебували хворі та ченці, що потребували постійної опіки. Відповідальним за інфірмерію був один із ченців – інфірмар¹⁵. Згідно з орденськими приписами, інфірмар повинен був бути високий і сильний, а також веселий і дружній. До його обов'язків належало слідкувати за фізичним станом хворих, давати їм прописані аптекарем або лікарем ліки, надавати духовну розраду¹⁶. Обов'язки інфірмара міг виконувати й аптекар, якщо вона діяла при колегії.

Як зазначалось, аптека була орієнтована найперше на потреби колегіуму, однак із неї могла скористатися міська біднота та благодійники ордену. Серед решти ченців аптекарі вирізнялись вищим рівнем підготовки, адже, окрім уміння читати, писати й рахувати, вони повинні були володіти іноземними мовами, а не лише польською, німецькою та латинською¹⁷. При аптеках існували лабораторії, де виготовляли ліки, а також бібліотеки з фаховою літературою¹⁸. На відміну від медичних книжок, що були у головній бібліотеці,

¹³ Sitnik K. A. Bernardyni lwowscy: historia klasztoru i kościoła pod wezwaniem świętych Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie (1460–1785). Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Calvarianum, 2006. S. 251–252.

¹⁴ Папазова А. Єзуїтські аптеки, лікарні та інфірмерії східнослов'янського регіону в останній третині XVI – першій половині XVII ст. *Схід*. 2014. № 6(132). С. 79.

¹⁵ Kołacz J. Słownik języka i kultury jezuitów polskich. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006. S. 129–130.

¹⁶ Infirmeria. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* / oprac. Ludwik Grzebień. URL: <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=INFIRMERIA&f=1>

¹⁷ Mariani A. Znaczenie aptek jezuitckich dla cyrkulacji wiedzy medycznej w dawnej Rzeczypospolitej. *Aptekarskie drogi do wolności*. Szczecin-Stargard, 2018. S. 72.

¹⁸ Apteki. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. URL: <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=APTEKI&f=1>

підручна бібліотека в аптеці мала практичне спрямування – вони слугували для виготовлення ліків, сприяли полегшенню визначення симптомів хвороби та встановленню діагнозу¹⁹.

Бібліотека єзуїтів. Книгозбірня Львівського єзуїтського колегіуму традиційно вважається найбільшою та найкраще укомплектованою у місті. До недавнього часу вважалось, що на момент ліквідації Товариства Ісуса у 1773 р. вона нараховувала орієнтовно 10 000 томів. Однак нещодавно ідентифікований каталог бібліотеки засвідчує, що після ліквідації львівського осередку єзуїтів у бібліотеці було трохи менше як 5 000 томів (разом із дублетами)²⁰. Медичні твори у каталозі виокремлено в тематичну категорію «*Medici*», до якої записано 231 книжку²¹. Окрім того, провінієнційні записи на збережених примірниках книжок свідчать, що деякі книжки передавали до бібліотеки аптеки: «*Pro usu Apothecae Coll. Leopold. Soc. JESU*», «*Pro Apotheca Collegij Leopoliens. Societatis JESU*»²² – ці записи є у книжках «*Liber totius medicinae*» (Ліон, 1523)²³ Алі ібн Аббас аль-Маджусі (930–994), «*Pharmacopoea cui adiuncta sunt Paraphrasis*» (Лондон, 1639) Бріса Бодерона (1529–1623)²⁴, «*Alchemia*» Андреаса Лібавія (1550–1616)²⁵. На ці книжки натрапляємо у загальному переліку книжок із медицини. Можливо, що після ліквідації осередку Товариства Ісуса у Львові книжки з аптеки колегіуму було перенесено до загальної книгозбірні, як це було, наприклад, у випадку єзуїтського колегіуму у Любліні²⁶. Єзуїтська медична збірка є чи не найкращою серед усіх бібліотек у Львові. Її наповнення репрезентує різноманітні галузі медичної науки від античності до ранньомодерного часу.

Розпочати огляд медичної збірки варто з підручників – у бібліотеці представлені праці медиків XV–XVIII ст.: «*Practica maior*»

¹⁹ Mariani A. Znaczenie aptek jezuickich... S. 81.

²⁰ Детальніше див.: Лоштин Н. Бібліотека Львівського єзуїтського колегіуму та її доля після ліквідації Товариства Ісуса. *Київська Академія*. 2021. № 18. С. 109–139.

²¹ Biblioteka Narodowa (BN). Rękopis 12719 III. Ark. 124–130 r.

²² Szwec N. Próba rekonstrukcji biblioteki lwowskiego kolegium jezuickiego (1596–1773). Kraków: Collegium Columbinum, 2008. S. 19.

²³ Ibid. S. 35–36.

²⁴ Ibid. S. 44.

²⁵ Ibid. S. 105.

²⁶ Dymmel A., Dymmel P. Biblioteka kolegium jezuitów w Lublinie i jej losy. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2018. T. 109. S. 149.

Міхаеля Савонароли (1385–1466), «*Medicationis empiricae*» Бенедетто Ветторі (1481–1561), два примірники «*Medicina universa*» Джованні Баттіста да Монте (1498–1551) та два «*Idea Universae Medicinae Practicae*» польського медика Яна Йонстона (1603–1675), «*Antepraxis medica*» Антоніо Сантореллі (1583–1653) і «*Synopsis universae Medicinae practicae*» Джона Аллена (1660–1741). Записаний до інвентаря й підручник «*Methodus discendi artem medicam*» нідерландця Германа Бурґаве (1668–1738) – одного з найвидатніших лікарів XVIII ст.²⁷. Наперед варто зазначити, що на численні праці цього автора натрапляємо лише в єзуїтів – серед інших аналізованих тут львівських бібліотек. Також до інвентаря записано відому працю «*Liber totius medicinae*» перського медика X ст. Алі ібн Аббас аль-Маджусі (збережений примірник цієї книжки засвідчує, що вона або її інший примірник була в аптеці колегіуму²⁸).

Поруч варто згадати компендіуми медичного знання «*De Medicina*» давньоримського медика Авла Корнелія Цельса (I ст.), віршовану книжку «*De medicina praeseptha*» Квінта Серена Саммоніка (II–III ст.) та праці з XVII ст.: «*Thesaurus Medicinae*» шотландського медика Томаса Барнета (1638–1704) і «*De statica medicina*» італійця Санторіо Санторі (1561–1636).

Були у бібліотеці й медичні словники: «*Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus lingui*» Адріана Юніуса (1511–1575) та по два примірники «*Lexicon medicum graeco-latinum*» Стевена Бланкарта й однойменний словник Бартоломео Кастеллі (XVI ст.).

Щодо зібрань творів різних авторів, то у бібліотеці єзуїтів представлено два примірники із зібраннями текстів «батька медицини» Гіппократа (460–370 рр. до н. е.) під назвами «*Hippocratis coi medicis*» та «*Aphorismi*», п'ять різних видань творів ще одного видатного лікаря Античності – римлянина Клавдія Галена (129–216). Середньовічна медицина репрезентована зібранням творів візантійського лікаря VI ст. Аеція з Аміді, збіркою творів (п'ять томів) видатного перського вченого та лікаря Ібн Сіні (Авіценни) (980–1037) та збіркою медичних текстів Арнольда де Вілланови (1235–1313) – одного з найвідоміших лікарів свого часу.

²⁷ Magner L. N., Kim O. J. *A History of Medicine*. Boca Raton: CRC Press, 2018. P. 240.

²⁸ Szewc N. *Próba rekonstrukcji biblioteki...* S. 35–36.

Серед авторів XVI–XVIII ст. представлені зібрання творів італійців Міхаеля Меркатті (1541–1593) та Вітторе Трінкавеллі (1496–1568), чотиритомне видання (у двох книгах) «Opera medica theoretico-practica» німця Міхаеля Етмюллера (1644–1683), зібрання творів вченого з Віттенберга Данієля Сеннерта (1572–1637) й іспанця Луїса Меркадо (1525–1611), французького П'єра Пот'єра (XVII ст.), голландця Петра ван Форееста (1521–1597), польського медика Себастьяна Шлешковського (XVII ст.) та двотомник одного із засновників Лондонського королівського товариства Томаса Вілліса (1621–1675). Також до інвентаря бібліотеки записано шеститомне видання творів згадуваного Г. Бургаве.

Деякі твори XVI–XVII ст. присвячено анатомії. Розпочати варто з книжки, що вплинула на подальший розвиток вивчення людського тіла – йдеться про класичну працю «De humani corporis fabrica» Андреаса Везалія (1514–1564), яка перервала епоху домінування в анатомії вчення Галена²⁹. Також до інвентаря записана ще одна книжка Везалія, яку не вдалося ідентифікувати. Серед сучасників видатного анатома у бібліотеці також представлені праці «De re anatomica» вченого з Падуй Реальдо Коломбо (1515–1559), а пізнішу епоху репрезентують праці «Circulus anatomico physiologicus seu Oeconomia corporis animalis» Йоганеса Бона (1640–1718), «Historia anatomica humani corporis» Андрею Лауренса (1558–1609), «Compendium anatomicum» професора Лоренца Гайстера (1683–1758). Не вдалось ідентифікувати книжки італійського вченого Лоренцо Белліні (1643–1704) та фламандця Адріана ван ден Шпігеля (1578–1625).

Безпосередньо з анатомією пов'язана хірургія. Цю галузь медицини репрезентовано творами автора численних інновацій у хірургії Амбруаза Паре (1510–1590), книжкою «Observationum et Curationum Chirurgicarum Centuriae» «батька німецької хірургії» Вільгельма Фабрі (1560–1634), працею «Conspectus chirurgiae» Йогана Юнкера (1679–1759) та «Institutiones chirurgicae» згадуваного вище Лоренца Гайстера, а також «Curationum Medicinalium Centuriae Septem» португальського лікаря Амата Лузітану (1511–1568).

Тісно пов'язані між собою фармацевтика та хімія, що особливо

²⁹ Про Везалія див.: Magner L. N., Kim O. J. A History of Medicine. S. 122–125.

актуально для львівських єзуїтів, які провадили при колегіумі власну аптеку. До фармацевтики належить праця німецького медика Матіаса Тілінга (1634–1685) «*Anchora salutis sacra*» та «*Corpus pharmaceutico-chymico-medicum*» Йогана Хельфріха Юнгкена (1648–1726), а також книжка «*Pharmacopoeia medico-chymica sive thesaurus pharmacologicus*» Йогана Шрьодера (1600–1664), що ввела до науки термін «фармакологія». Також у бібліотеці була книжка «*Canones universales divi Mesue de consolatione medicinarum et correctione operationum earundem*», що приписувалась християнському автору VIII–IX ст. Масавайху.

До каталогу записано також декілька фармакопей – документів, що унормовують медичні приписи. Практика створення фармакопей набула поширення у європейських містах із XVI ст. Зокрема, вдалося ідентифікувати фармакопею м. Кьольн XVII ст. «*Pharmacopoea siue Dispensatorium Coloniense*» авторства Петруса Хольтцеміуса (1570–1651), твір «*Dispensatorium*» Валерія Корда (1515–1544), що був прийнятий як фармакопея Нюрнберга у XVI ст., фармакопею Відня «*Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*», Лондона «*Pharmacopoeia Londinensis*» та Штутгарта «*Pharmacopoea Wirtenbergica*». Саме ці книжки активно використовувались єзуїтськими аптекарями у Речі Посполитій³⁰.

Праці з хімії походять із XVI–XVIII ст.: книжка «*Alchymia*» німецького вченого Андреаса Лібавія – один із перших підручників із хімії, що користувався великою популярністю у наступні століття (ймовірно цей примірник зберігся до нашого часу, а провінієнція свідчить, що книжка була в аптеці колегіуму)³¹, «*Lexicon chymicum*» Вільяма Джонсона (XVII ст.), «*Basilica chymica*» Освальда Кролля (1563–1609), «*Palladium Spagyricum*» П'єра-Жана Фабре (1588–1658), а також двома комплектами двотомника «*Elementa Chemiae*» Германа Бургава. Ще декілька книжок присвячено популярній у ранньомодерну епоху алхімії, праці з якої містили численні медичні та хімічні відомості: «*De Lapide Philosophorum*» Теофраста Парацельса (1493–1541), «*Miracula chymica et misteria medica*» Філіпа Мюллера (1586–1659), а також

³⁰ Mariani A. *Materia medica w aptekach jezuickich XVIII w. Między tradycją a innowacją*. *Klio*. 2018. Vol. 46. Nr 3. S. 60–61.

³¹ Szwec N. *Próba rekonstrukcji biblioteki...* S. 105.

три примірники «Antidotarium speciale» швейцарського вченого Йогана Якоба Веккера (1528–1586).

Важливими також є праці з ботаніки. До інвентаря бібліотеки єзуїтів внесено праці «Historia siue descriptio plantarum» Леонарда Турнейссера (1531–1595), «Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales» Ніколаса Монардеса (1493–1588) про рослинність Нового світу³², два примірники «Methodus Plantarum Nova» англійського натураліста Джона Рея (1627–1705) – класичної праці з класифікації рослин, а також «Flora Britannica» Джона Хіла (1714–1775) – перша систематизація британської флори. Книжка «Catalogus Plantarum horti Academici» Флорентіна Шуйля (1619–1669) – це каталог рослин Лейденського ботанічного саду, одного з найстаріших у Європі. Цікавою є книжка «Phitognomonica» Джамбатиста делла Порти (1535–1615), у якій автор простежує паралелі між будовою рослин та людською фізіологією. В інвентарі натрапляємо також на дві зільники – «Herbarz polski» Марціна з Ужендова (1500–1573) та «Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią» Шимона Сиренського (1540–1611). Тут також доцільно згадати працю з зоології – книжку «De admirabili viperae natura» натураліста Бальдо Анджелло Аббаті (XVI ст.) про вивчення змій та їх отрут.

Частину праць важко віднести до певної галузі медицини, тому вони класифіковані за походженням їх авторів. Серед голландських медиків у бібліотеці були дві праці Бургава («Institutiones Medicae» та «Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis») й трактат «De Febribus» Яна ван Горна (1543–1601). Щодо португальських вчених, то вони репрезентовані книжкою «Epitome operis perquam utilis morbis curandis» середньовічного автора Васко де Таранти (1382–1417) й трактатом «De universa muliebrium morborum Medicina» Естевао де Карстро (1560–1638), а французи – працею «Universa Medicina» Жана Фернеля (1497–1558) й коментарями до творів Клавдія Галена, які написав Жак Ульєр (XVI ст.).

Три книжки належать перу польських медиків. Це праці про морове повітря «Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożone» Пьотра Умястовського (XVI ст.) й «O ustrzeżeniu się i leczeniu

³² Nutton V. Renaissance Medicine. A Short History of European Medicine in the Sixteenth Century. London: Routledge, 2022. P. 19–20.

morowego powietrza» Себастьяна Шлешковського, а також трактат Марціна Сенніка (XVI ст.) «*Nauka rządzenia ciał człowieka*».

Однак найкраще представлені у бібліотеці праці італійських та німецьких авторів XV–XVIII ст. Серед італійців вдалось ідентифікувати праці «*Practica medica*» Джованні да Градо (XV ст.), «*Locorum de medicina selectorum liber*» Джуліо Густавіні (XVI–XVII ст.), «*Concilia Medicinalia*» Хрістофа Фонтануса (XVI ст.), «*Animaduersionum*» Людовіко Сеттали (1550–1633), «*Nova methodus medendi*» Джираломо Капіваччо, «*De pulsibus*» Міхаеля Савонароли (відомий примірник цієї книжки – Венеція, 1497)³³, «*De morbis et Galeni*» Конте да Монти, «*Lucubrationes*» Клементе Клементіно (XVI ст.) й «*Coniecturae physico-medico-hydrostaticae de respiratione foetus*» Джовані Батіста Маціні (1677–1743). На жаль, не вдалося ідентифікувати праці авторства Джовані Арколяні (XV ст.), Ерколе Сассоні (1551–1607), Джираломо Кардано (1501–1576), Джовані Аргентеріо (1513–1572) та Антоніо Брасаволі (1500–1555).

Щодо авторів німецького походження, то вдалося ідентифікувати праці «*Observationum medicarum rariorum*» Йоганеса фон Графенберга (1530–1598) та «*Commentarius de differentia inter eius doctrinam medico-mechanicam*», «*Curationes empiricae*» Мартіна Рунда Старшого (1532–1602), «*Historia aegri spasmo intestinorum laborantis*» Йогана Целлера (1656–1734). На жаль, не вдалося ідентифікувати точну назву книжки Фрідріха Гоффмана (1660–1742) та ще дві книжки Теофраста Парацельса.

Цікавою є наявність у бібліотеці двох примірників книжки «*De praestigiis daemonum*» голландського лікаря Йогана Веера (1515–1588), у якій автор заперечує існування відьомства та радить трактувати людей, які нібито ним займаються, як ментально хворих. Трактат «*De secretis mulierum*» псевдо-Альберта Великого (XIII ст.) присвячено темі жіночої сексуальності та репродуктивності. У бібліотеці єзуїтів було два примірники цієї праці.

Бібліотека кармелітів почала формуватися одразу після заснування монастиря у Галицькому передмісті Львова у 1614 р. При монастирі діяли орденські студії – спершу новіціат та філософсько-богословські студії (т. зв. клерикал), а після того, як у 1687 р. монастир став осередком Руської провінції ордену, тут було

³³ Szewc N. Próba rekonstrukcji biblioteki... S. 150.

відкрито й *studium generale* з філософськими та богословськими курсами. Статус монастиря та наявність студій впливали і на розвиток бібліотеки – станом на кінець XVII ст. у бібліотеці було приблизно 1 300 книжок³⁴, а інвентар 1777 р. засвідчує вже понад 3 500 книжок, із яких 97 виокремлено у 2 тематичні групи медичної літератури³⁵.

До енциклопедичних медично-природничих видань належать «Природнича історія» Плінія Старшого (24–79), «Compendium Medicum Auctum» польського францисканця Аполінарія Вечорковича (1661–1728) і книжка «Centuriae XII» французького астронома та лікаря Антоніо Мізаульді (1510–1578). Були у бібліотеці й зібрання творів медиків різних епох: «Hippocratis coi medicis» (також під назвою «Aphorismi») Гіппократа у 3 примірниках (та 1 неідентифікований твір), 1 примірник зібрання творів Клавдія Галена (а також 2 неідентифіковані твори), італійського лікаря XV ст. Джироламо Фракасторо (1476–1553), голландського лікаря XVII ст. Франциска Сільвія (1614–1672) та англійця Джона Фрейнда з межі XVII–XVIII ст.

Із близькосхідних авторів вдалось ідентифікувати два видання «De re medica» Масавайха.

Хірургії присвячено праці «Chirurgica spagyrica» П'єра-Жана Фабре та «Opera in chyrurgia» Джованні Да Біго (1450–1525). Фармації ж стосуються книжки «Enchiridion medicinae» німецького лікаря Георга Хеніша (1549–1618), «Basilica chymica» Освальда Кролля та книжка «Designatio et valor omnium materialium et medicamentorum». Окрім того, варто згадати праці з хімії «Myrothecium spagyricum» П'єра-Жана Фабре, «Lexicon chymicum» Вільяма Джонсона, «Aurora Medicorum Galeno-Chymicorum» Йогана Фрайтага (1581–1641), а також алхімічні трактати «De Secreti» італійського вченого XVI ст. Джираломо Рушеллі (під псевдо *Alessio Piemontese*) (1518–1566) та «Antidotarium generale» Йогана Якоба Веккера.

³⁴ Sulecki S. Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie. Kraków: Avalon, 2014. S. 222.

³⁵ Львівський історичний музей (ЛІМ). Ф. Р-2591, Оп. 3, Рук. 165. Арк. 18–18 зв., 26–27 (непагіновані); Лоштин Н. Чи всі «заборонені» книги справді заборонено? (на прикладі бібліотеки кармелітів у Львові XVIII ст.). *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Реформація як суспільне явище: український вимір» (Львів, 3–4 жовтня 2017 р.)*. Львів, 2018. С. 97–100.

Дві книжки належать до ботаніки: класична «*Historia plantarum*» грека Теофраста (IV–III ст. до н. е.) та «*Plantarum seu stirpium historia*» фламандського вченого XVI ст. Матіаса де Ль'Обеля (1538–1616). Тут же слід згадати про зільник Шимона Сиренського «*Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią*».

Окремим галузям медичного знання присвячені праці «*De flatibus humanum corpus molestantibus*» Жана Фейєна (XVI ст.), «*Observationum et curationum medicinalium*» Петра ван Фореєста, «*Enchiridion medicum*» Петруса Помаріуса (XVII ст.), «*Disputationes de triplici universo, coelesti, elementari, et mixto, parvo homine*» Міхаеля Занарді (XVII ст.), «*Universa Medicina*» Жана Фернеля, «*Thesaurus sanitatis*» Жана Лібо (1535–1596), «*Medicina Salernitana*» Йогана Купіо (1512–1561), «*Fundamenta Medicinae*» Фрідріха Гоффмана та «*De functionum laesionibus*» Фелікса Платтера (1536–1614). Книжка «*De medicina Brasiliens*» Віллема Пісо (1611–1678) присвячена тропічним хворобам, які він вивчав під час свого перебування у Голландській Бразилії.

Серед медичних книжок записана праця «*Magia naturalis*» італійського вченого Джамбатиста делла Порти. У «*Magiae naturalis*» йдеться про різноманітні галузі природознавства, зокрема геологію, оптику, магнетизм, медицину, металургію, а також про приготування страв, отрут та мазей. Це видання з категорії «книг таємниць» було внесено до «Індексу заборонених книг», проте книжка не записана до відповідної категорії у бібліотечному інвентарі³⁶.

Окремо слід згадати про книжки львівського автора – доктора Еразма Сикста (1570–1635). Бібліотека кармелітів – єдина, у якій вдалося натрапити на текст цього автора. Еразм Сикст відомий своїми коментарями до творів Сенеки – ймовірно саме про них йдеться під записами «*Liber Medicus syxtus de Medicina*» та «*Syxtus de Medicina*», а також дослідженням про лікувальні води в Шкло біля Львова – «*O cieplicach we Śkle*».

Бібліотека тринітаріїв при монастирі Святого Миколая – другому монастирі тринітаріїв у Львові (перший і головний у Речі Посполитій – Святої Трійці – діяв у середмісті). Медична збірка налічувала 31 книжку³⁷. У бібліотеці були підручники з медицини:

³⁶ ЛІМ. Ф. Р-2591, Оп. 3, Рук. 165. Арк. 43–43 зв. (непагінований).

³⁷ BN. Rękopis 12713 IV. Ark. 31r–32.

«Enchiridion medicinae» авторства польського медика XVI ст. Шимона з Ловіча (1512–1538) та «Breviarium medicum» французького лікаря з Ліону Лазаре Мейссоньє (1611–1673), а також медичний словник «Lexicon medicum graeco-latinum» Бартоломео Кастеллі й порадики «Apteczka lekarstw domowych» й «Conservatio sanitatis» Мацея Меховіти (1457–1523) – одна з перших польських медичних праць. Одна книжка присвячена фармацевтиці – популярна «Institutiones pharmaceuticae» Жана де Рену (1568–1620). Декілька книжок стосуються хімії та суміжних галузей: «Directorium thermale seu informatio de recto usu thermarum» Йоана Баптиста Врablyнського (1680–1755), «Liber Novus de Metallorum» шотландця Томаса Морісона (1558–1603) про трансмутацію металів, підсумкова праця Освальда Кролля «Basilica chymica» з медичної хімії. Книжка «Aromatum, et simplicium aliquot medicamentorum apud Indos nascentium histori» португальця XVI ст. Гарсія да Опти (1501–1568) є однією з перших праць, що присвячені медичним знанням в Індії, та користувалась популярністю у Європі. Серед інших книжок вдалось ідентифікувати відомий трактат «Synopseos ad Eustathium» Орібазія (325–403), працю Алессандро Масарії (1510–1598) про жіночі хвороби «Praelectiones de morbis mulierum», а також «Observationum et curationum medicinalium» Петра ван Форееста й «In Michaelis Ioannis Paschalij methodum curandi scholia» іспанського медика Педро Пабло Переді (XVI–XVII ст.).

Бібліотека капуцинів, очевидно, виникла в час заснування монастиря у 1731 р. Вона була невеликою³⁸, згідно з інвентарем кінця XVIII ст. у ній було 15 книжок із медицини³⁹. Вдалось ідентифікувати працю з ботаніки античного лікаря Теофраста «Sparse de plantis sententiae», трактат із медичної хімії «Apparatus et delectus simplicium medicamentorum» Конрада Геснера (1516–1565), працю «Enchiridion medicum» іспанця Петруса Помаріуса та «In Michaelis Ioannis Paschalij methodum curandi scholia» Педро Пабло Переді. Потрапив до медичних книжок і коментар до твору псевдо-Арістотеля «Problemata». На жаль, не вдалось ідентифікувати одну з книжок відомого італійського медика XVI ст. Джираломо Кардано.

³⁸ Różycki E. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław: Ossolineum, 1994. S. 182.

³⁹ BN. Rękopis 12704 IV. Ark. 16.

Бібліотека бернардинців. Монастир належить до найстаріших чернечих осередків у місті, що діє ще з XV ст. У монастирі була велика бібліотека, яка у середині XVIII ст. налічувала понад 3 700 книжок та була однією з найбільших у місті⁴⁰. Серед книжок із медицини з монастирської бібліотеки походять: збережені примірники праць Гіппократа «Prognostikon» (Ліон, 1557) та «Aphorismi» (Париж, 1681); коментар до творів Клавдія Галена картузіанця Петруса Туррісана (XV ст.) «Plusquam commentum in Microtegni Galeni» (Венеція, 1498); «Libri in re medica» Авіцени та коментар до нього «Expositio in primum librum Avicennae» італійського лікаря XV ст. Джакопо да Форлі (1364–1414). Були у бернардинській бібліотеці й праці, присвячені профілактиці хвороб, зокрема польськомовні переклади західних праць, наприклад «Książki o zachowaniu zdrowia całkowitego od zarazy morowego powietrza» (Краків, 1569). Відомий також примірник праці «Lekarstwo proste i łatwe nowowynalezionena choroby weneryczne» Йозефа Флореса (Варшава, 1784), а також праці польського медика Анджея Крупінського (1744–1783): «Osteologia» (Львів, 1774); «Splanchnologia» (Львів, 1775); «O naczyniach w ciele ludzkim znajdujących się» (Львів, 1775); «O ścięgnach» (Львів, 1777); «Opisanie chorób powszechniejszych» (Львів, 1775); «Tractatus unus de febribus» (Львів, 1774)⁴¹.

Окрім того, журнал випозичень книжок із бібліотеки монастиря за 1771–1784 рр. засвідчує випозичення декількох медичних книжок із бібліотеки: анонімний «Zilenik», «Institutiones chirurgicae» анатома Лоренца Гайстера та «Fundamenta medicinae teoretico-practica» Георга Філіпа Нентера (XVII–XVIII ст.)⁴².

Неназвані книжки з медицини дещо раніше (у 1643 р.) фіксуються й у монастирській інфірмерії – там їх було 28, а вже у 1775 р. – 11 неназваних «духовних книг»⁴³.

Медичні книжки могли потрапити до монастирської бібліотеки у складі дару від лікаря Малевіча з Бережан⁴⁴.

⁴⁰ Лоштин Н. Бібліотека монастиря бернардинців у Львові та її користувачі у 1771–1784 рр. *Rocznik Lubelski*. Lublin, 2016. T. 42. S. 20.

⁴¹ Sitnik K. A. Księgozbiór konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardynów lwowskich II poł. XV–XVIII wieku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin, 2004. T. 81. S. 250–251.

⁴² Лоштин Н. Бібліотека монастиря бернардинців... S. 27.

⁴³ Sitnik K. A. Bernardyni lwowscy... S. 324–325.

⁴⁴ Sitnik K. A. Księgozbiór konwentu we Lwowie... S. 231.

Інші монастирські бібліотеки. Незначна кількість праць із медицини була у книгозбірні домініканців – праці Клавдія Галена й Гіпократів, «Opera medica» Т. Парацельса та інші⁴⁵. Медичні книжки міг подарувати до монастиря реформатів львів'янин, доктор медицини Миколай Гордон⁴⁶.

Поданий вище аналіз медичної літератури у бібліотеках католицьких монастирів Львова XVIII ст. дає можливість у книжковому контексті розглянути діяльність духовенства у місті. Чернечі осередки були центрами інтелектуального життя Львова аж до відкриття тут світського Львівського університету у 1784 р. – вже за часів держави Габсбургів та внаслідок секуляризаційних реформ імператора Йосифа II.

Очевидно, що наявність медичної літератури у монастирських бібліотеках Львова не свідчить про те, що ці книжки використовувались ченцями. Проте потенційно вони ілюструють коло інтелектуальних зацікавлень монахів того часу.

Проте медичні книжки у монастирських бібліотеках представлені нерівномірно. У частині бібліотек (тринітаріїв, капуцинів, домініканців, бернардинців) були невеличкі зібрання. Дещо більша – майже сотня книжок – збірка була у бібліотеці кармелітів. Найбільше зібрання медичної літератури було у бібліотеці Львівського єзуїтського колегіуму.

На жаль, поки що дослідникам не відомий каталог бібліотеки монастиря та шпиталю боніфратів у Львові. Враховуючи, що опіка над хворими була основною сферою діяльності цього ордену, то у їхній бібліотеці мала б зберігатись відповідна профільна література. Проте приклад інших осередків боніфратрів на теренах колишньої Речі Посполитої показує, що насправді бібліотеки цього ордену великими не були: у Любліні на момент ліквідації осередку – у 1864 р. 412 праць медичних та релігійних; у Луцьку у 1818 р. – 63 праці загалом, із них 16 із медицини; у Вільносі у 1816 р. – орієнтовно 300 праць загалом, із яких 14 книжок у 22 томах із медицини⁴⁷.

⁴⁵ Szostek I. Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776. *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. Warszawa, 1975. T. 2. S. 438.

⁴⁶ Różycki E. *Książka polska...* S. 182.

⁴⁷ Pidłypczak-Majerowicz M. *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. S. 89–90.

Характерною рисою проаналізованих медичних зібрань є наявність у незначній кількості праць античних та арабських авторів, відчуження яких традиційно відштовхувалися середньовічні та ранньомодерні медики. Йдеться про твори грека Гіппократа, римлянина Клавдія Галена та арабського лікаря Авіцену. Помітно слабко представлені у монастирських бібліотеках твори середньовічних медиків. Основний масив медичної літератури походить із XVI–XVII ст. та присвячений анатомії, хірургії, фармацевтиці та суміжній із нею хімії.

Цікавою видається слабка репрезентованість авторів із теренів Речі Посполитої. У бібліотеках натрапляємо на праці декількох авторів, а також на зільники Марціна з Ужендова та Шимона Сиренського. Лише у бібліотеці кармелітів були книжки й місцевого львівського автора – знаного медика та міського урядника Е. Сикста, який і сам був власником значної медичної збірки – майже 400 праць із 750 книжок у бібліотеці⁴⁸.

Також важливо розглянути питання зібрання медичної літератури у львівських єзуїтів. Як згадувалось на початку, при осередку Товариства Ісуса у Львові діяли аптеки та інфірмерія, при аптеці була власне підручна бібліотека. На перший погляд, для обслуговування базових потреб у виготовленні ліків та догляді за хворими достатньо було й підручної бібліотеки з основними працями з медицини. То для чого львівським єзуїтам така велика і, як видно з поданого вище аналізу, добре укомплектована колекція книжок із медицини? Видається доцільним розглядати це питання у контексті дискусійної проблематики, що пов'язана із перетворенням місцевої єзуїтської школи на академію у 1661 р. та подальшої боротьби за затвердження цього статусу у наступні десятиліття.

Привілей короля Яна Казимира від 20 січня 1661 р. про надання єзуїтській школі статусу університету передбачав запровадження «генеральних студій на кожному з дозволених факультетів, тобто теології як схоластичної, так і моральної, філософії, математики і обох прав, медицини і вільних мистецтв»⁴⁹. Подальші правові об-

⁴⁸ Skoczek J. *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów: Tow. naukowe, 1939. S. 280–333; Różycki E. *Książka polska...* S. 195.

⁴⁹ Привілей польського короля Яна II Казимира школі Львівського єзуїтського колегіуму про надання статусу Університету. Краків, 20 січня 1661 р. *Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: у 2 т. Львів, 2011. Т. 1: А–К. С. 14–15.

меження та «брошурна війна»⁵⁰ не дали змоги до кінця реалізувати цей проект. Проте відомо, що згодом львівські єзуїти намагались відкрити медичний факультет, однак це рішення було зупинене Сеймом у 1688 р.⁵¹ У 1706 р. король Август II заборонив нововведення у програмах викладання – тоді йшлося про підозру у відкритті медичного факультету⁵², адже матеріальна база та викладацький склад відповідали вимогам⁵³.

Бібліотека була головним підґрунтям науково-культурної активності у навчальному закладі львівських єзуїтів⁵⁴. Власне наявність такої великої і добре укомплектованої збірки книжок із медицини варто розглядати у контексті саме формування матеріальної бази для організації медичного факультету. Як приклад варто навести математичну збірку – 160 книжок. Це менше ніж медичних, незважаючи на те, що у Львові діяв спеціальний курс математики у XVIII ст.⁵⁵. Медична збірка у бібліотеці львівського єзуїтського колегіуму (з вказаним вище припущенням, що інвентар із кінця XVIII ст. фіксує й частину книжок, що перенесені з аптеки) відповідає іншим зразкам медичних збірок єзуїтів на теренах Речі Посполитої⁵⁶.

Медична література у бібліотеках католицьких монастирів у Львові XVIII ст. засвідчує, що здебільшого у чернечих осередках були невеликі збірки праць із цієї галузі. Ймовірно, що ці книжки використовувались у лікуванні хворих ченців у монастирях, у разі функціонування в обителі аптек – для отримання знань про

⁵⁰ Детальніше див.: Кметь В. Брошурна війна. *Енциклопедія Львова*. Львів, 2007. Т. 1. С. 289–290. Перелік друків прихильників та опонентів єзуїтів на цю тему: Кметь В. Львівський єзуїтський університет (1661–1773). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: у 2 т. Львів, 2011. Т. 1: А–К. С. 37.

⁵¹ Кметь В. Львівський єзуїтський університет... С. 28.

⁵² Там само. С. 29.

⁵³ Кметь В., Дух О. «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти. *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти*. Львів, 2008. С. 19.

⁵⁴ Серяков С. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648–1700). *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ, 2008. Вип. 8. С. 186–187.

⁵⁵ Детальніше див.: Лоштин Н. Збірка математичних книг у бібліотеці Львівського єзуїтського колегіуму (XVIII ст.). *Історія релігії в Україні*. Львів, 2022. Вип. 32. С. 32–38.

⁵⁶ Mariani A. Znaczenie aptek jezuickich... S. 81–91.

виготовлення ліків. Безумовно, що окремо варто розглядати випадок єзуїтського осередку, адже їхня бібліотека загалом та медична збірка зокрема виділяються своїм розміром та наповненням.

Незважаючи на те, що в історіографії книжкової культури Львова є напрацювання про бібліотеки міських медиків⁵⁷, зокрема опубліковано каталоги їхніх бібліотек та назагал простежено поширення медичної літератури у Львові в епохи Ренесансу та Бароко⁵⁸, вивчення медичних зібрань у монастирях міста, як і загалом львівських монастирських бібліотек, потребує подальшого дослідження.

Проте запропонований вище аналіз медичних збірок Львова XVIII ст. не є остаточним, він потребує залучення нових джерел, особливо тих, що стосуються не згаданих у цьому тексті монастирів. Адже для формування цілісної картини розвитку медичних знань у Львові та розвитку медицини у місті необхідно охопити якомога більшу кількість осіб та інституцій, що були до неї залучені.

Назарій ЛОШТИН

⁵⁷ Różycki E. Książka polska... S. 194–209; Różycki E. Alembekowie i ich księgozbiory: z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001. 194 s.

⁵⁸ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne... S. 65–77.